

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ,
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ,
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017.Fil.21.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ХОЛИКОВ БАХОДИР АЛИКУЛОВИЧ

**ДЕТЕКТИВ РОМАНЛАРДА ВОҚЕЛИКНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИНИ
ТИЗИМЛИ МОДЕЛЛАШТИРИШ (МАРИО ПЬЮЗОННИНГ
«ЧЎҚИНТИРГАН ОТА» («THE GODFATHER») ВА ТОҲИР
МАЛИКНИНГ «ШАЙТАНАТ» АСАРЛАРИ МИСОЛИДА)**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент шаҳри – 2018 йил

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Contents of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD) on philological
sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

Холиков Баходир Аликулович

Детектив романларда воқеликнинг бадий талқинини тизимли
моделлаштириш (Марио Пьюзонинг «Чўқинтирган ота» («The
Godfather») ва Тохир Маликнинг «Шайтанат» асарлари мисолида)... 3

Kholikov Bahodir Alikulovich

Structural modeling the literary interpretation of reality in detective novels
(on the example of works «The Godfather» by Mario Puzo and
«Shaytanat» by Tohir Malik) 21

Холиков Баходир Аликулович

Структурное моделирование художественной интерпретации
реальности в детективных романах (на примере произведений
Марио Пьюзо «Крестный отец» («The Godfather») и Тохира Малика
«Шайтанат») 35

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ 39

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ,
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ,
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.27.06.2017.Fil.21.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ХОЛИКОВ БАХОДИР АЛИКУЛОВИЧ

**ДЕТЕКТИВ РОМАНЛАРДА ВОҚЕЛИКНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИНИ
ТИЗИМЛИ МОДЕЛЛАШТИРИШ (МАРИО ПЬЮЗОННИНГ
«ЧЎҚИНТИРГАН ОТА» («THE GODFATHER») ВА ТОҲИР
МАЛИКНИНГ «ШАЙТАНАТ» АСАРЛАРИ МИСОЛИДА)**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент шаҳри – 2018 йил

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2017.1.PhD/Fil84 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифаси (www.tashgiv.uz) ҳамда «ZiyoNet» ахборот-таълим портали (www.ziynet.uz) манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:	Сирожиддинов Шухрат Самариддинович филология фанлари доктори, профессор
Расмий оппонентлар:	Халлиева Гулноз Искандаровна филология фанлари доктори Бабаева Салима Рўзиевна филология фанлари номзоди, доцент
Етакчи ташкилот:	Самарқанд давлат чет тиллар институти

Диссертация ҳимояси Тошкент давлат шарқшунослик институти, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Ўзбекистон Миллий университети ҳузуридаги DSc.27.06.2017.Fil.21.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2018 йил «__» _____ соат __ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100047, Тошкент, Миробод тумани, Шаҳрисабз кўчаси, 25-уй. Тел: (99871) 233–45–21; факс: (99871) 233–52–24; e–mail: sharq_ilmiy@mail.ru).

Диссертация билан Тошкент давлат шарқшунослик институти Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (__ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100047, Тошкент, Миробод тумани, Шаҳрисабз кўчаси, 16-уй. Тел: (99871) 233–45–21.

Диссертация автореферати 2018 йил «__» _____ куни тарқатилди.
(2018 йил «__» _____ даги __ рақамли реестр баённомаси).

А.М. Маннонов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Р.А.Алимухамедов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д.

Г.Х.Боқиева

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиёти вакиллари, хусусан, инглиз ва ўзбек адиблари ижодини қиёсий планда ўрганиш, ҳар икки миллат детектив асарларидаги воқеликнинг бадиий талқинини тизимли моделлаштириш масаласини тадқиқ этиш муҳим илмий ва ижтимоий аҳамиятга эга. Зеро, ҳар қандай миллий адабиёт жаҳон халқлари бадиий тафаккури билан ўзаро таъсир, адабий алоқалар ёрдамида муштарак ривожланади. Шу маънода ўзбек адабиётининг ҳам тарихан ўзга миллатлар адабиётига таъсир кўрсатиб келган айни пайтда хориж адабиётидан маълум даражада таъсирланганини қайд этиш ўринлидир. Айниқса, XX асрга келиб, жаҳон адабиётида адабий таъсир ва адабий алоқалар кучайганини эътиборга олсак, бу жараённинг ўзбек адабиётига ҳам бевосита дахлдор экани ойдинлашади.

Дунё адабиётшунослигида адабий таъсир масалалари устида илмий изланишлар олиб бориш, турли миллатга мансуб ёзувчиларнинг ўзига хос ижодий услубларини аниқлаш ва айни пайтда бадиий адабиётда ижод қиладиган адибларнинг бадиий маҳоратини очиб бериш, шунингдек, ижодкорларнинг асарларида акс этган жамият ҳаёти ҳамда инсон хулқ-атворидаги зиддият динамикаси бадиий талқинидаги ўхшаш ва фарқли томонларини аниқлаш каби устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Мамлакатимизда бугунги кунда кенг кўламли ислохотлар олиб борилаётган барча соҳалар қатори жамият маънавиятининг пойдевори саналган адабиётни раванқ топтириш, унинг нуфузини оширишга бўлган саъй-ҳаракатлар янада тизимли, янада кенгроқ планда давом эттирилмоқда. Бу эса ўзбек адабиётининг жаҳон адабиёти билан алоқадорликда ривожланишини таъминлаши билан бирга, миллий маънавиятимизни юксалтириш, ёш авлодни дунё маданияти дурдоналари билан таништиришда муҳим аҳамият касб этмоқда. Айнан адабиёт инсониятнинг тарихий юксалиши, камолотга етиши жараёнида ҳаракатга келтирувчи қудратли бир куч, авлодларни бир-бирига боғлайдиган кўприк, уларнинг қувончу ташвишларини ўзаро яқинлаштирадиган, нурли мақсадлар сари кучларни бирлаштирадиган қудрат десак, янглишмаган бўламиз. Адабиётнинг ана шундай таъсир кучини назарда тутиб, Президентимиз мамлакатимиз ижодкор зиёлилари вакиллари билан бўлиб ўтган учрашувда «Биз мана шу ўта муҳим йўналишдаги ишларимизни бундан кейин ҳам қатъият ва изчиллик билан давом эттирамиз. Нега деганда, адабиёт ва санъатга, маданиятга эътибор – бу аввало халқимизга эътибор, келажагимизга эътибор эканини, буюк шоиримиз Чўлпон айтганидек, адабиёт, маданият яшаса, миллат яшаши мумкинлигини унутишга бизнинг асло ҳаққимиз йўқ»¹, дея таъкидлаган эди.

¹ Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустақкам пойдеворидир // Халқ сўзи, 2017 йил 4 август.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сон «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги, 2017 йил 14 сентябрдаги ПФ-5106-сон «Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги Фармонлари, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори ҳамда мавзуга оид бошқа меъерий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналиши доирасида амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон адабиётида детективнависликнинг машҳур ижодкорлар номлари билан боғлиқ ўзига хос мактаблари мавжуд. Детектив адабиётнинг табиати, имконият ва чегаралари хусусида муҳим илмий хулосаларга келинган².

Ўзбек адабиётшунослигида детектив асарларни ўрганиш 60-70 йилларда, ўзбек детектив насри нисбатан изчил тараққиёт босқичига кўтарилган паллада бошланди. Детектив адабиёт ва ахлоқий муаммолар хусусидаги мулоҳазалар И.Ғафуров, С.Мирвалиев, У.Норматовларнинг ўзбек адиблари қаламига мансуб айрим асарларга ёзган тақризларида, шунингдек, адабий жараён ривожига бевосита ва билвосита алоқадор мақолаларида ҳамда Л.Рувинский, А.Разин, Ф.Брентано, М.Майоров, Л.Столович, Е.Кухарева, М.Жуковский, О.Дробницкий, Р.Пауелл, Ж.Дефо каби хориж олимларининг илмий изланишларида яққол кўзга ташланди³. Шунингдек, И.Мирзаев, Т.Шермуродов, К.Турдиева, А.Улуғовларнинг ўзбек детектив адабиёти намуналари, хусусан, Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асари ҳақидаги тақриз

² Бавин С. Зарубежный детектив XX века. – М.: Книжная палата, 1991. – 206 с.

³ Ғафуров И. Янги саҳифалар таассуроти // Шарқ юлдузи, 1983. – №8. – Р. 204-206; Мирвалиев С. Наср, давр ва қахрамон. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги АСН, 1983. – Р. 29-30; Норматов У. Насримиз анъаналари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги АСН, 1978. – Р. 188-197; Рувинский Л.И. Нравственное воспитание личности / монография. – М.: МГУ, 1981. – 184 с.; Разин А.В. Нравственный мир человека / монография. – М.: Академический проект, 2003. – 426 с.; Брентано Ф. О происхождении нравственного познания / монография (Пер.с нем. А.А.Анипко). – СПб.: Алетейя, 2000. – 202 с.; Майоров М.О. О нравственности и национальных интересах // Международная жизнь, 2007. – №1-2. – С. 4-17; Столович Л. Золотое правило нравственности как общечеловеческая ценность // Звезда, 2008, – №2, – С. 205-214; Кухарева Е. Нравственно-этическая основа диалога культур // Азия и Африка: сегодня, 2006. – №7. – С. 63-66; Жуковский М. Морально-этическое воспитание в американской школе (30-годы XIX века – 90-годы XX века). – Киев: 2004. – 36 с.; Дробницкий О.Г. Проблемы нравственности. – М.: Наука, 1977. – 322 с.; Powell, Richard. Law today. – Harlow: Longman, 1993. – 128 p; Defoe J. Theory and practice of classic detective fiction. – Hofstra University: Greenwood publishing group, 1997. – 202 p.

ва мақолаларида⁴, М.П.Карпентер, Ж.Хемилтон, Б.Жонс, К.Мессенжер, Э.Браун, Н.Б.Кирби, Ж.Вакарелло, М.Гуссоуларнинг «The Godfather» романига бағишланган изланишларида⁵ мазкур жанрга доир фикр-мулоҳазалар ўз ифодасини топган.

Асримизнинг дастлабки йилларидан бошлаб детектив адабиёти бўйича махсус илмий тадқиқотлар пайдо бўлди. Бу йўналишдаги монографик иш намунаси сифатида Т.Ирисбоевнинг «Ҳозирги ўзбек детектив адабиётининг тараққиёт хусусиятлари (Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асари асосида)» номли илмий-тадқиқот иши юзага келди. Тадқиқотда ўзбек детектив адабиётининг шаклланиш ва ривожланиш йўллари ёритилган⁶. Ш.Сулаймоновнинг ўзбек детектив насри генезиси ва табиатини ўрганишга бағишланган номзодлик диссертациясида детективнинг фольклор жанрлари билан муносабати, сюжет табиати каби масалалар хусусида сўз юритилади⁷. Истиклол даврига келиб ўзбек адабиётшунослари ўз таҳлилларида жаҳон адабиётшунослигида юзага келган янги концепцияларни назарий асос сифатида қўллаб бошлашди⁸.

Инглиз ва ўзбек миллий детектив адабиёти намуналаридаги воқеликнинг бадий талқини тизимли моделлаштириб ўрганилмаган ҳамда қиёсий таҳлил йўналишида тадқиқотлар олиб борилмаган.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим ёки илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг «Ўзбек адабиёти антологияси»ни инглиз тилига таржима қилиш ва адабиётлараро коммуникация муаммолари» мавзусидаги фундаментал лойиҳаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади детектив асарларнинг поэтикаси масалалари, шунингдек, ижтимоий-ахлоқий муаммоларни ёритишда муаллифнинг ижодий услуби ва бадий маҳоратини очиб беришдан иборат.

⁴ Мирзаев И. Чин сўз эҳтиёжи // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1997 йил 3 январь; Шермуродов Т. Ҳидоятнинг машаққатли йўли («Шайтанат» романида эътиқод ва ахлоқ талқини) // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1998 йил 30 октябрь; Турдиева К. Шайтонсарой фожиаси // Миллий тикланиш, 1996 йил 24 декабрь; Улуғов А. «Шайтанат» бозорга чикди. Ёзувчи Тоҳир Малик билан суҳбат // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1996 йил 8 март.

⁵ Carpenter P., Mark. The gangster genre, Shakespearean tragedy, and the Godfather trilogy. – Ontario: York University, 1997. – 209 p; Hamilton G., Jones B. Encyclopedia of American popular fiction. – New York: an imprint of Infobase Publishing, 2009. – 412 p; Messenger K., Christian. The Godfather and American culture. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 252 p; Brown E. The Journey of Michael Corleone: an analysis of the godfather trilogy. – Central Michigan University, Mount Pleasant, Michigan, March, 2009. – P. 90; Kirby B., Nicholas Humanizing the gangster: an examination into the character from hawks' to depalma's scarface. – Auburn, Alabama. August 9, 2008. – 80 p; Vaccarello J. The Mafia in America: the media's influence on stereotypes of Italian Americans. – The Florida State university, College of Arts & Sciences, 2008. – 46 p; Gussow M. Mario Puzo, Author Who Made «The Godfather» a World Addiction, Is Dead at 78 // New York Times on the Web, 3 July 1999.

⁶ Ирисбоев Т.Т. Ҳозирги ўзбек детектив адабиётининг тараққиёт хусусиятлари (Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асари асосида): Филол. фан. ном. ... дисс. – Т.: 2001. – 157 б.

⁷ Сулаймонов Ш.С. Ўзбек детектив насри: генезиси ва табиати: Филол. фан. ном. ... дисс. – Т.: 2002. – 151 б.

⁸ Холбеков М.Н. Структур адабиётшунослик / рисола. – Т.: Наврўз, 2014. – 140 б; Каримов Б.Н. Адабиётшунослик методологияси (ўқув қўлланма). – Т.: Мухаррир, 2011. – 88 б.

Тадқиқотнинг вазифалари:

детектив жанрнинг маънавий, ижтимоий, фалсафий ва поэтик омилларини белгилаш;

детектив талқин назарияси ҳақида фикр юритиш ва тадқиқ этилаётган адабий манбалар жанри борасида аниқ тўхтамга келиш;

детектив жанр ва детектив қаҳрамоннинг поэтик моделларини ишлаб чиқиш;

детектив қаҳрамоннинг ёзувчи бадиий талқини жараёнида поэтик абстрактлаштирилиши, шунга алоқадор равишда «изқувар», «қотил», «мақтул» образларининг бадиий структурасини ўрганиш;

детектив романда ижодкор поэтик маҳоратининг намоён бўлиш тамойилларини «Чўқинтирган ота» («The Godfather») ва «Шайтанат» асарлари таҳлили жараёнида ёритиб бериш;

«Чўқинтирган ота» («The Godfather») ва «Шайтанат» асарларини композиция ва бадиий услуб нуқтаи назаридан қиёсий ўрганиш.

Тадқиқотнинг объектини Марио Пьюзонинг «The Godfather» ва Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асарлари, шунингдек, жаҳон ва ўзбек адабиёти тарихида детектив талқинини намоён этган фольклор ва ёзма адабиёт намуналари ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети детектив жанрининг тарихий, назарий-поэтик асосларини аниқлаш, детектив воқеликнинг бадиий талқинини тизимли моделлаштириш билан белгиланади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида қиёсий-типологик, тарихий-қиёсий ҳамда социологик таҳлил методларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

детектив матнларнинг жанр сифатидаги мақоми қиёсий-типологик, тарихий-маданий аспектда ёритилиб, улардаги ёвузлик ва эзгулик ўртасидаги кураш, инсонпарварлик ғоялари, инсоннинг шахсий муаммолари, жиноятчининг кўнглида рўй берадиган маънавий ҳамда психологик ҳолатларнинг ўхшаш ва фарқли томонлари асосланган;

қиёсланган ҳар икки асарда қўлланган фразеологик бирликлар, ҳикматли сўзлар, фалсафий мушоҳадалар, қаҳрамонлар нутқининг индивидуал шакллари ёзувчиларнинг бадиий маҳорати, истеъдоди, тўплаган илм ва тажрибалари маҳсули сифатида юзага келганлиги исботланган;

анъанавий жанрлардан фарқли равишда детектив жанрнинг қонун бузилиши, жиноятчилик, унинг фош этилиши, адолатнинг қарор топиши билан боғлиқ мотивларнинг етакчи ўрин эгаллаши хусусидаги бадиий концепция асослаб берилган;

детектив жанр моҳиятини очиб берадиган мустақил поэтик компонентлар, яъни «мақтул», «изқувар», «қотил» образларининг бадиий структураси, уларнинг бадиият оламида бир ядро атрофида марказлашганлиги далилланган;

детектив жанр генезисининг жаҳон халқлари ижтимоий-бадиий тафаккурининг қадим даврларига бориб боғланиши жаҳон фольклори

намуналари, дostonлар, диний-маърифий, фалсафий ва адабий-бадий манбалар асосида аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

детектив жанр генезиси, тарихий тараққиёт босқичлари, поэтикаси, илмий-назарий, ижтимоий, фалсафий, эстетик омиллари ўрганилган;

қиёсий-чоғиштира усулига асосан ўзбек ва жаҳон детектив романи масалалари тадқиқ этилган;

Америка ёзувчиси М.Пьюзо ва ўзбек ёзувчиси Т.Малик романлари мисолида детектив сюжет, детектив асар композицияси, детектив образ, детектив асар услуби сингари назарий масалалар ўрганилган ва илмий-амалий хулосалар чиқарилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги республика ва халқаро миқёсдаги илмий конференция материаллари тўпламлари, ОАК рўйхатидаги махсус журналлар ҳамда хорижий илмий журналларда чоп этилган мақолалар, хулоса, таклиф ва тавсияларнинг амалиётда жорий этилганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти айна илмий-назарий йўналишдаги илмий асарлар ёзишда фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти олинган назарий умумлашмалардан ўзбек ва жаҳон адабиётига бағишланган махсус курс ва семинарлар ўтишда, шу билан бирга, тадқиқот юзасидан эълон қилинган адабий-илмий манбаларнинг ўзбек адабиётшунослиги, қиёсий адабиётшунослик, жаҳон адабиёти ва адабий алоқалар бўйича маърузалар ўқиш, дарслик ва қўлланмалар яратиш, тавсиянома ва йўриқномалар тайёрлашга хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. «The Godfather» ва «Шайтанат» асарларидаги воқеликнинг бадий талқинини тизимли моделлаштириб тадқиқ этиш жараёнида олинган натижалар асосида:

қиёсий адабиётшунослик аспектида очиб берилган детектив жанр муаммоси хусусидаги назарий умумлашмалардан «Ўзбек адабиёти антологияси»ни инглиз тилига таржима қилиш ва адабиётлараро коммуникация муаммолари» мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Фан ва технологиялар агентлигининг 2017 йил 23 октябрдаги ФТА-02-11/934-сон маълумотномаси). Таклиф қилинган тавсия ва хулосалар адабиёт соҳасидаги халқаро адабий алоқалар тараққиётига ҳамда адабиётлараро коммуникация муаммоларининг самарали ҳал этилишига асос бўлиб хизмат қилган;

детектив қаҳрамон бадий моделининг реал воқелик, ижодкор ва бадий асар аталмиш уч сатҳ тизимида шаклланиш тамойилларига бағишланган таҳлилий фикрлардан Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси «O'zbekiston» телерадиоканали ДУК «Маданий-маърифий ва бадий эшиттиришлар» муҳарририяти томонидан тайёрланадиган «Бедорлик» номли

туркум радиоэшиттиришларининг 2017 йил 28 октябрь кундаги сониди фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси «O'zbekiston» телерадиоканали ДУКнинг 2017 йил 27 октябрдаги O'z/R-1-103-сон маълумотномаси). Илмий натижаларнинг қўлланилиши ўзбек ва инглиз адабий алоқаларининг бугунги ҳолати, ўзбек ва АҚШ романларида кўтарилган умумбашарий муаммолар, мавзулар кўлами, бугунги романларнинг жанр табиати ҳақида маълумотлар беришда, радиотингловчиларни замонавий детектив насри ёзувчиларининг асарлари билан яқиндан таништиришда асосий манба бўлиб хизмат қилган;

диссертацияда илгари сурилган илмий хулосалар ва амалий таклифлардан Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси Жиззах вилоят телерадиокомпаниясининг «Адабиёт бўстони» номли туркум кўрсатувларини ёритишда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси Жиззах вилоят телерадиокомпаниясининг 2017 йил 23 октябрдаги 01-12/822-сон маълумотномаси). Мазкур таклифлар кўрсатувларнинг объектив, холис ёндашув асосида тайёрланиши, маънавий таъсирчанлиги, бадиий эмоционаллиги ҳамда тарбиявий жиҳатини оширишга имкон берган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 11 та илмий-амалий анжуман ва семинарда, жумладан, 2 та халқаро ва 9 та республика илмий-амалий анжуманида маъруза кўринишида баён этилган ҳамда апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 27 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг филология фанлари бўйича фалсафа докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 16 та мақола, жумладан, 12 та республика ва 4 та хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, 3 боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 170 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси батафсил ёритилган, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объект ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг ишончлилиги асослаб берилган, тадқиқотнинг жорийланиши, натижаларининг эълон қилинганлиги ва тадқиқотнинг тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

«Детектив жанр: генезиси, поэтик моделлари» деб номланган биринчи бобининг биринчи фасли «Детектив жанр реал воқеликнинг бадиий

модели сифатида» деб номланади. Мазкур фаслда детектив жанрнинг назарий-истилохий қирраларига эътибор берилди.

Адабиётшуносликда детектив жанр атамаси билан бирга детектив роман, детектив қисса, детектив новелла ёки детектив ҳикоя атамалари ҳам изчил тарзда қўллаб келинади. Масаланинг мураккаблиги шундаки, детектив жанрми ёки мустақил адабий ҳодисами, деган саволга адабиётшунослик нуқтаи назаридан ҳалигача мақбул ечим топилмаган. Венгер адабиётшуноси Тибор Кестхейи детектив асарларни куйидагича тасниф қилади: 1) «детектив-жумбоқ» (А.Конан-Дойль); 2) «тарихий детектив» (Жон Карр); 3) «ижтимоий детектив» (Д.Сейерс); 4) «полициячи тарихи» (Э.Уоллес); 5) «реалистик детектив» (Э.С.Гарднер); 6) «натуралистик детектив» (С.Дэшил Хэмметт); 7) «адабий детектив» (Жорж Сименон)⁹. Олим бу ўринда муайян детектив асардаги етакчи хусусиятни илмий тасниф мезони қилиб белгилагани кўришиб турибди. Рус адабиётшуноси Г.Н.Поспелов бадиий асарнинг тарихий ёки замонавий мавзуда бўлиши жанр хусусиятини белгилай олмаслигини таъкидлайди. Муаллиф ёки персонажларнинг сиёсий, фалсафий қараш ва қизиқишлари эса асар проблематикасини билдиришини қайд этади.

Шундай қилиб, Г.Н.Поспеловнинг фикрига кўра, бирон-бир жанр хусусиятини белгиловчи мезон типологик принципдан келиб чиқар экан, бундай типология адабий жанрларнинг қайси жиҳатларида намоён бўлади? Муайян жанрга хос мезонларни белгиламоқчи бўлган тадқиқотчи тарихан тараққий этиб келаётган адабий жанр типологиясига қай йўсинда ёндашуви лозим? Жанрга хос қандай тарихан такрорланувчи аспектни асос қилиб олади? Жанр муаммосига оид бундай ҳақли саволларга Г.Н.Поспеловнинг ўзи шундай жавоб беради: «Шубҳасиз, уни (тарихан такрорланиб турувчи типологик хусусиятларни. – Х.Б.), биринчи навбатда, бадиий асар мундарижаси доирасидан излаш керак... Бадиий асарнинг мураккаб мундарижаси таркибидан шундай жиҳатни, шундай тарихий такрорланувчи аспектни топиш керакки, унда бирбутун жанр моҳияти ва унга хос кўпқирралилик намоён бўлсин» (барча таъкидлар муаллифга тегишли. – Х.Б.)¹⁰. Аксарият адабиёт назариясига доир тадқиқотларда бундай аниқ концепцияни учратмаймиз. Шунинг учун жанр мезонларини бадиий асарнинг турли компонентларига қараб белгилаш, бу борада аниқ бир фикрни илгари суришда ноқисликлар келиб чиқадики, бундай муаммо детектив жанр спецификаси муаммосига ҳам тегишли.

Детективга хос мундарижа шундай таъсир кучига эгаки, у ҳатто замонавий, қоришиқ санъат турлари қиёфасини ҳам тубдан ўзгартира олади. «Детектив (лотинча *detego* сўзидан олинган бўлиб, инглизчада *to detect* – фош этмоқ, ошкор қилмоқ) – асосан, бадиий адабиёт ва кинематографияга дахлдор сирли ҳодисани ўрганиш устида изланиш олиб борадиган ва уни ўрганиб

⁹ Кестхейи Т. Анатомия детектива: Следствие по делу о детективе (Перевод с венгерского Елены Тумаркиной). – Будапешт: Корвина, 1989. – С. 134.

¹⁰ Поспелов Г.Н. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1978. – С. 233.

сирини фош этишга йўналтирилган жанр. Одатда бундай ходисанинг асл сабаби қонунбузарлик билан адолат ўртасидаги курашдан иборат бўлади ва ҳақиқатнинг тантанаси билан якун топади»¹¹.

Детектив жанрларни моделлаштириш жараёнлари маънавий-маърифий, ижтимоий-фалсафий тарих воқелиги тизими ва ёзувчи, у мансуб замон, поэтик жанр анъаналарининг кўламдор ҳамда изчил муносабатларида намоён бўлади. Замонавийлик ва ёзувчи ижодий талабларига кўра, моделлаштирилган детектив жанр табиий ҳолатда тарихий-типологик характер касб этади. Негаки, ҳар қайси ёзувчи бирон-бир тарихий даврнинг вакили бўлганидек, муайян тарихий манзил-мақонга ҳам дахлдор ҳисобланади. Ёзувчи томонидан миллийлик доирасида моделлаштирилган детектив мазмун фалсафа, ахлоқ меъёрлари, одамга хос талаб ва хоҳишлар ўхшашлиги боис типологиклик, умумбашарийлик мақомини эгаллайди.

Моделлаштириш жараёни уч унсурдан иборат: субъект (тадқиқ этувчи), бизнинг мисолимизда, бадиий модель яратувчи (ёзувчи) ва шу моделни илмий жиҳатдан ўрганувчи (тадқиқотчи); объект (тадқиқ этилувчи), бадиий модель (бизнинг тадқиқотимизда «Чўқинтирган ота» ва «Шайтанат» асарлари); модель (муайян тасвир аниқловчи субъект ва аниқланган объект ўртасидаги муносабат), тадқиқотчининг бадиий моделлар таҳлили асосида тақдим этган илмий иши. Юқорида кўриб ўтилган моделлаштириш билан боғлиқ барча жараёнлар адабий жанр муаммосига ҳам юз фоиз тегишли. Детектив мундарижанинг тарихан такрорланадиган аспекти типологик йўсинда намоён бўладиган ҳар қандай жанр, у насрий, драматик ёки лиро-эпик турга мансуб бўлишидан қатъи назар, детектив асар намунаси бўла олади.

Моделлаштириш циклик жараён бўлиб, тадқиқотда унинг босқичлари юзасидан маълумотлар берилди. М.Пьюзонинг «The Godfather», Т.Маликнинг «Шайтанат» асарларининг моделлаштирилиши жараёнлари хусусида фикрлар баён қилинди.

Биринчи бобнинг иккинчи фасли «Детектив талқин шаклининг бадиий-тарихий матнлар тизимидаги ўрни» масаласига қаратилган.

Унда дастлаб танланган мавзуга доир илмий-назарий адабиётлар муҳокама қилинган. Детектив асарда бирон-бир фавқулудда жумбоқли ходисанинг тадқиқ қилиниш жараёнлари, унда содир бўладиган ҳолат ва вазиятлар, изланиш ва ечимлар тасвир этилади. Детектив асарнинг марказий қаҳрамонлари ҳисобланадиган жиноятчи ва жабрланувчи ҳаётига доир яқин тарих изкувар образи нуқтаи назаридан қайта тикланади.

Ушбу фаслда детектив асарга хос муҳим белгиларга алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, қуйидаги хусусиятларга урғу берилган:

– далиллар тўлиқ ва мукамал бўлиши, қидирув сўнгида ўқувчи мустақил хулоса чиқара оладиган даражада етарли маълумотни қамраб олиши;

¹¹ *Detective*. <http://m.wikipedia.org/wiki>.

– воқеа кечадиган шарт-шароитларнинг ўқувчи учун таниш, реал модель билан мослиги;

– образлар, персонажлар ҳолат ва ҳаракатларида айният (мослик)нинг мавжудлиги;

– анъанавий образлар мантиқига путур етказмаслик, яъни ҳикоянавис ва изқуварни жинойтчиға айлантиришнинг мумкин эмаслиги;

– асарда юксак ахлоқий, маънавий идеалларнинг талқин этилиши. Асар ёмонликнинг жазоға ҳукм қилиниши ва адолат тантанаси билан якун топиши.

Юқорида келтирилган умумий жиҳатлар детектив асарнинг мукамал намуналарига хос бадиий хусусиятлардан келиб чиқади.

Диссертацион ишнинг ушбу фаслида детектив жанр мукамал даражаға етгунига қадар қандай шаклланиш жараёнларини босиб ўтгани ҳақида фикр юритилди, детектив жанр генезиси ўрганилди, жанрни шакллантирган омиллар белгиланди. Шунингдек, тадқиқотда детектив асарнинг тарихий шаклланиши шартли равишда *маънавий-маърифий, ижтимоий-фалсафий, адабий-бадиий* омиллар тарзида тасниф этилди. Ҳар бир тасниф жаҳон ва ўзбек адабиётидан олинган мисоллар билан асослаб берилди.

Диссертациянинг иккинчи боби «**Детектив образлар тизими ва унинг бадиий матндаги ифодаси**» дея номланиб, унинг «Изқувар образи» деб номланган биринчи фаслида изқувар-қаҳрамон марказий образлардан бири сифатида ўрганилди. Изқувар образининг кузатувчанлиги, ниҳоятда топқирлиги ва воқеликдан умумий хулосалар яшаш каби қирраларига диққат қаратилди.

Изқувар тергов олиб боришни уддалаш баробарида асар воқеаларида ижобий натижаға эришишға қодир персонаж ҳам ҳисобланади. Камдан-кам одамларда учрайдиган фавқулудда қобилият қаҳрамоннинг сирли жинойтчини қидириш ишиға аралашувига асос бўлади. Шахсий детективнинг расмий полициядан фарқли жиҳати шундаки, полициячилар чидамли ва адолатли бўлса-да, айрим тафсилотларни фарқлашда асосий қаҳрамонда мавжуд бўлган туғма қобилият йўқлиги сабабли оқсайди. Бундан ташқари, улар ўзларининг раҳбарларига бўйсунди. Раҳбарлар эса улардан ишни тезроқ ёпишни талаб қилиб, қисқа муҳлат беради. Ана шундай қийин вазиятларға дуч келганида улар мазкур тизимда фаолият юритмайдиган, нисбатан эркин, аммо қонунға риоя қилувчи ва бошқалардан ҳам шуни талаб қиладиган иқтидорли шахс ёрдамиға муҳтож бўлиб қолади.

Тоҳир Малик эса «Шайтанат» асарида бу хизмат вакилларини бошқачароқ тасвирлашға уринган. Бу «Шайтанат» асари ёзилган маконда хусусий детективлар йўқлиги билан изоҳланади. Асардаги расмий (ҳуқуқ-тартибот органи ходими экани назарда тутилмоқда. – Б.Х.) детективлардан бири, прокуратура терговчиси Зоҳид Шарипов характерида шахсий детектив сифатлари ҳам кўзға ташланади.

Воқеа детектив қаҳрамони ва турли саволларға (*Ким ўлдирди? Қандай қилиб? Нима учун?*) жавоб қидирадиган китобхон ўртасида диалог шаклида

ҳикоя қилинади. Детектив воқеа ҳар доим драматик тўқнашувни ўз ичига олади ва бунда ҳаётнинг драматик вазиятларига эътибор қаратилади.

Детектив инсон сифатида интеллектуал салоҳияти баланд, билимли, малакали, ўз ҳаётининг принципларига содиқ шахс; жиноятни фош этишда ўз услубини ярата оладиган изкувар; ўзигагина хос сифат ва характерга эга инсондир.

Мазкур бобнинг иккинчи фаслида детектив романдаги «Қотил образи» тадқиқ қилинди.

Муайян детектив асарларда бу ролнинг дискурсив аҳамияти конкретлашган роль номинациялари *murderer, criminal, maniac* ёрдамида амалга оширилади. Булардан энг кенг ёйилгани *murderer* дир. Қотил(*murderer*)нинг бутун асар давомида бошқа персонажлар орасида «ғойиб» бўлиши, бунинг оқибатида бошқа персонажларнинг қотилликда гумон қилиниши, қотилнинг руҳий-психологик ҳолатлари каби масалалар тадқиқига диққат қаратилди. Хусусан, «The Godfather» романида Вито Корлеоне – қотил. У биринчи бўлиб Фануччини ўлдиради¹². Дон Корлеоне болалари ҳаётини сақлаб қолиш учун қотилликка қўл уради, «Шайтанат»даги Асадбек эса отасининг қасоси учун шу ишни қилди. Мазкур категорияга хос образлар сифатида дунё адабиётидаги айрим машҳур асарлар қиёсан тадқиқ қилинди.

Иккинчи бобнинг учинчи фасли «Мақтул образи» таҳлилига бағишланди. Мақтулнинг абстрактлашуви коммуникатив шахс модели бўлган қоидага кўра, детектив адабиётда бошқа шахслар билан ўзаро алоқада ён босмайдиган ўзига хос персонажлардан танланади; кўпинча ана шу ён босмаслик унинг ўлимига сабаб бўлади. Тадқиқотда бундай образлар «The Godfather» ва «Шайтанат» мисолида кузатилди. Зеро, детектив жанрида, одатда, мақтулнинг ҳаётига яқун ясалиши билан асарнинг ибтидоси бошланади. Демак, мақтул асарни ҳаракатга келтирувчи субъект ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан «The Godfather»да Вито Корлеоне отасининг ўлими (мақтул), «Шайтанат»да Асадбекнинг отасининг олиб кетилиши (мақтул) икки салмоқли асарнинг яралашига асос бўлган.

Ҳар икки асарда ҳам қотиллик жинояти, зулм кўрган мақтулнинг мавжудлиги ва жамиятдаги нопокликлар воқеалар ривожининг шунчалик кўп вақтга чўзилиб кетишига сабаб бўлган.

Детектив жанри инсонпарварлик ғоялари, инсоннинг шахсий муаммолари, руҳиятида юз берадиган ўзгаришларни, ёвузлик ва эзгулик ўртасидаги курашни, жиноятчининг кўнглида рўй берадиган маънавий, психологик долғаларни, қонунбузарлиги оқибатида ўз фожиасига сабаб бўлганини акс эттиради.

Хуллас, тадқиқот жараёнида маълум бўлдики, «The Godfather»да асл объект маънодош унсурлараро муносабатларнинг қарор топиши натижасида объектнинг айрим хусусиятлари ажратиб олиниб, абстракт модель ҳосил

¹² Puzo, Mario. The Godfather. – London: The Random House Group Limited, 2009. – P.271.

қилинган. «Шайтанат»да эса реал воқелик – таянч нукта (объект), муаллиф хаёлот оламида яралган бадий лойиҳа – поэтик модель сифатида намоён бўлади.

Диссертацион ишнинг учинчи боби «**Детектив ёзувчининг бадий маҳорати масаласи**» деб аталган. Мазкур бобнинг «Детектив воқелик бадий талқинига хос индивидуал тамойиллар» деб номланган биринчи фаслида ҳар иккала ёзувчининг воқелик бадий талқинидаги ўзига хос тамойилларига эътибор қаратилди. Ҳар бир ёзувчининг ўз истеъдоди ва иқтидори, ўз дунёқараши ва воқелик баёнида индивидуал тасвир тамойиллари бўлади. Детектив-саргузашт асарлар негизида воқеанавислик етакчидир. Детектив воқелик, яъни мафия гуруҳлари, жиноятчилар олами, қотиллик, ўғрилик ва бошқа бир қатор ҳодисалар шу сифатни ўзида ифода этади. Детектив асарнинг бадий қийматини белгиловчи омиллардан бири унда ижтимоий, ахлоқий ва бошқа ҳаётий муаммоларнинг маҳорат билан ёритилишидир. «The Godfather» ва «Шайтанат»да адиблар ўзлари мансуб жамиятдаги шундай жиддий муаммоларни бадий талқин қилишга эришган.

Тоҳир Маликнинг детектив воқеликни баён қилишдаги индивидуал маҳорати айнан ҳодисалар моҳиятига ислом дини асосларидан келиб чиққан ҳолда муносабат билдиришида намоён бўлади. Маънавий-ахлоқий талқин муҳокамаси гоҳ муаллиф нутқи, баъзан асар персонажлари нутқи воситасида баён этилади. Шунингдек, асар тўқимасида ибратли ҳикоят ва ривоятларнинг ҳам алоҳида ўрни бор. «The Godfather» романида муаллифнинг воқеликка индивидуал ёндашув тамойили шундаки, энг муҳим воқеалар баёнида, бирор эпизодда доннинг сабрсизлик қилиб, тутақиб кетганини кўрсатмайди. Қатъият, сабр-бардош, камгаплик, муаммоларни мукамал ҳал этиш – булар Пьюзонинг ифода баёнига хос хусусиятлардир.

Ишнинг мазкур фаслида ҳар икки асардаги оила, ватан, миллат, орият каби инсоний тушунчалар, ижтимоий барқарорлик каби масалаларнинг тасвири хусусида бадий талқинлар берилди.

Учинчи бобнинг иккинчи фаслида «Детектив сюжетнинг композицион қурилиши хусусида» фикр-мулоҳазалар юритилди. Детектив воқелик сюжетини қизиқарли баён қилиш учун ёзувчи турли образлар тизимини моделлаштириш ва поэтик услублардан унумли, маҳорат билан фойдаланиши керак бўлади. Пьюзо «The Godfather»ни XX аср ўрталарида Америка адабиётида расм бўлган автобиографик услубга яқин бўлган услубда ёзди. Тоҳир Малик эса воқеликдаги фабулани боғланишларни, қаҳрамонларнинг ички кечинмаларини батафсил тасвирлаш, ҳатто эпизодик образларнинг руҳий-психологик ҳолатларини очиқ беришда табиат ҳодисалари, шунингдек, тушлар ҳамда хаёлий туйғулардан фойдаланади. «The Godfather»да ҳам, «Шайтанат»да ҳам асосий қаҳрамон тасвирида, умумобразлар тизимида, воқеликнинг бадий талқини тизими – сюжет чизиғида табиийлик сезилиб туради.

Марио Пьюзо романида детектив сюжет композицион жиҳатдан асар бошидаги уч қаҳрамон (*Америго Бонасера, Жонни Фонтейн, новвой Назорин*)

тақдирига боғланган ҳолда ташкил қилинган. Тоҳир Малик ҳам асар мукаддимасида уч ҳикоядан (*Элчин, Асадбек, Зоҳид*) бошлаган бўлса-да, Пьюзо асаридан фарқли ўлароқ бу уч инсон ҳаёти билан боғлиқ воқелик вақти-вақти билан гоҳ узоклашиб, гоҳ яқинлашиб ривожланиб боради.

Ўрганилаётган асарлар сюжет ва композицион қурилишида баъзи ўхшашлик ва, айти дамда, фарқли жиҳатлар бор. Ҳар икки асар учун диний характерга эга сарлавҳа танланганига диққат қилиш лозим. «Шайтанат» – шайтонга дахлдор тушунча. «The Godfather» («Чўқинтирган ота») – бу ном ҳам бевосита насронийлик динига, хусусан, чақалоқ туғилган маҳалда бажариладиган махсус маросимга тегишли тушунча. Детектив асарда сюжет воқеалари шиддатли ривожланиб боради. Асосий сюжет чизиғи ёрдамчи образлар, эпизодик воқеалар билан бойитилади. Айрим вазиятларда сюжет динамикасини таъминлайдиган жумла ёзилиб, аввал унинг тафсилоти ёки кейинги режаларга ишора қилинади. «The Godfather»да хронологик ва ретроспектив тасвир усули деярли бир хил маромда ўрин алмашиб келади.

Икки асарнинг сюжет ва композицион қурилиши, жамият ҳаётига салбий таъсир этувчи омилларнинг бадиий талқини масаласи кузатилганда, ўзаро фарқли жиҳатлар кўзга ташланади. Пьюзо романида сюжет воқеалар тугунининг тезроқ ечилиши, воқеа ривожини кульминацияга тезроқ олиб бориш ниятида дон Корленоне линиясига кам алоқадор бўлган фактларга катта ўрин бермайди. Бундай композицион қурилишнинг маъкул тарафи шундаки, ўқувчи онгида фақат битта тақдир эгаси атрофидаги воқеалар гавдаланади ва таҳлил учун муаммолар камаяди. Тоҳир Малик «Шайтанат» сюжетининг асосий чизиғидан тармоқланган, муаллиф мақсадига хизмат қиладиган эпизодик воқеаларга жиддий эътибор беради. «The Godfather»да воқеалар дон Корлеоне теграсида кечганидек, «Шайтанат»да ҳам мураккаб тақдир эгаси Асадбек билан боғлиқ воқеаларнинг қаламга олиниши унинг композицион яхлитлигини таъминлайди. «Шайтанат»да қаҳрамонлар таржимаи ҳоли асосий сюжет чизиғидаги воқеа ривожидида муҳим аҳамият касб этади. Бу тамойилдан адиблар унумли фойдаланади. Бир суҳбатда мухбир Тоҳир Маликдан ўз қаҳрамонлари таржимаи ҳолини алоҳида-алоҳида тарзда баён қилишининг сабабини сўрайди. Адиб унга: «Шайтанат»да қаҳрамонларнинг таржимаи ҳолига батафсилроқ ўрин беришимдан муродим ҳам жиноятнинг илдизига ўқувчилар эътиборини қаратиш бўлган»¹³, деб жавоб беради. Детектив асар сюжети учун кутилмаганлик, биргина жумла ортидан баён қилинадиган ҳодисалар жуда муҳим ўрин тутади.

Мазкур бобнинг «Чўқинтирган ота» ва «Шайтанат» асарларининг тили ва услубига доир» деб номланган сўнгги фаслида адабий асарнинг таъсир кучи ва муаллиф маҳоратининг поэтиканинг энг асосий унсури бўлган бадиий нутққа ва услубга боғлиқ масалалари тадқиқ қилинди. Ижодкор сўз воситасида образ яратади, эпик тасвир ва бадиий ифоданинг аниқлиги адиб қўллаган оригинал сўз ҳамда ибораларга тегишли бўлади. Зеро,

¹³Тоҳир Малик. Танланган асарлар. Еттинчи жилд. – Т.: «Шарқ» НМАК, 2008. – Б. 203.

адабиётшунос олим Й.Солижонов жуда ўринли таъкидлаганидек, «Воқеаларни тасвирлашга, қаҳрамонларнинг табиатига мос келадиган бадий нутқ шакли чинакам санъат асарининг гўзаллигини таъминловчи кўзгу ҳисобланади. Уни тўғри танлай билиш эса ёзувчининг маҳоратига боғлиқ»¹⁴.

Маълумки, ҳар қандай бадий асар воқеликнинг бадий талқини бўлиб қолмасдан ҳаётнинг ўзига хос фалсафий қонуниятларини акс эттирувчи залворли фикрларни ҳам ўртага ташлаши билан муваффақият қозонади. Бу борада ҳар икки муаллифнинг ўз услуби ва таянувчи омиллари бор. Пьюзо «The Godfather»да кўплаб ҳикматли сўзларни асарда гоҳ қаҳрамонлар тили, гоҳ ўз тилидан баён этган. Жумладан, Дон Корлеоне «*Friendship is everything. Friendship is more than talent. It is more than government. It is almost the equal of family*» («Дўстлик ҳамма нарсадан улугдир. Дўстлик истеъдоддан юқори туради. Дўстлик ҳар қандай ҳукуматдан кучлидир. Дўстлик оиладан сал пастроқда туради»), дейди. Бу ҳикматли гап улуг алломалардан бирининг эмас, мафия сардорига тегишли.

«Чўқинтирган ота» тили ва услубига «*But great men are not born great, they grow great*» («Маълумки, одамлар буюк бўлиб туғилмайдилар – буюк бўлиб балозатга етадилар»), «*Clearly there was a place for a man of his talents in that other world*» («Ҳар бир одамнинг қобилияти, лаёқатига қараб, унинг жамиятдаги ўрни белгиланади»), «*Revenge is a dish that tastes best when it is cold*» («Қасос шундай таомки, совигани сари ширин бўлаверади») каби ўнлаб стилистик унсурлар жозоба бағишлайди.

Шунга қиёсан «Шайтанат»да ҳам фалсафий мушоҳадалар, ҳикматли сўзлар, ўрни келганда оят ва ҳадисдан олинган кўчирмалар ҳам бериб борилади. Тоҳир Малик деярли ҳар бир воқеликка доир бирор ҳикмат ёки ривоят келтирган. Шу жиҳатдан, асар дидактик хусусият касб этиб борган. Жумладан, «*Дунёда севинтирувчи бирон нарса йўқки, кетидан хафа қилгувчи нарса келмаса*»; «*Номус жондан-да қимматлироқдир*»; «*Алам жомига газаб майини қуйиб сипқорган одам аслида ёниб кетиши керак*»; «*Одамлар учун хотирда сақлаш, унутмаслик нақадар зарур бўлса, баъзи вақтда унутиш ҳам шу даражада зарур*». Фалсафий ҳикматлар ва ҳикматли ривоятлар асар тилини бойитган ва асарнинг ўзига хос услуб касб этишига ҳисса қўшган.

«Шайтанат» тили ва услуби жиҳатидан ранг-баранг, унда бошқа адабий тур ва жанрларга хос унсурлар қоришиқ ҳолда келади. Бу ўринда асар матнида учраб турадиган шеърӣ матнлар, халқ оғзаки ижоди намуналари бўлган ҳикоят ва ривоятлар, тушлар матнлари назарда тутилмоқда.

¹⁴ Солижонов Й. Мўъжизалар сеҳри. – Т.: Адиб, 2013. – Б. 26.

ХУЛОСА

Детектив жанрга хос назарий хусусиятлар дунё олимлари қарашлари асосида ўрганиб чиқилди. Ҳам географик, ҳам маънавий-ахлоқий жиҳатлари бир-биридан узоқ бўлган икки ёзувчининг моҳиятига ва адабий жанрига кўра ўзаро яқин асарларининг таққосланиши натижасида қуйидаги муҳим умумлашмалар юзага келди:

1. Бошқа анъанавий жанрлардан фарқли равишда, детектив жанр қонун бузилиши, жиноятчилик, унинг фош этилиши, адолатнинг қарор топиши учун кураш мотивлари бадиий талқин қилинади. Уларда замон ва маконнинг ретроспектив шакли етакчилик қилишини кузатиш мумкин. Сюжет, қаҳрамонлар табиати ва асар бадиий концепцияси шу замон доирасида талқин этилади.

2. Детектив жанр генезиси жаҳон халқлари ижтимоий-бадиий тафаккурининг қадим даврларига бориб боғланади. Шу нуқтаи назардан замонавий детектив адабиёт генезисини белгиловчи қуйидаги омиллар мавжуд, деган хулосалар қилинди: а) маънавий-маърифий омил – «Инжил», «Қуръони карим» ва пайғамбарлар, авлиёлар ҳаётига доир ёзма манбаларда ўз аксини топган; б) иккинчи омил башарият ижтимоий-фалсафий тафаккурига оид манбалар ҳисобланади. Уларда детектив воқеликни юзага келтирувчи сабаблар, жиноят ва унинг оқибатлари, детектив тадқиқот, жазо ҳамда ижтимоий адолатни тиклаш муаммолари хусусидаги қарашлар илгари сурилади; в) ниҳоят, детектив жанрни шакллантирган энг муҳим омил – бу адабий-бадиий манбалар ҳисобланади. Бизнингча, жаҳон халқлари оғзаки ва ёзма адабиёти, хусусан, ўзбек халқ фольклори ва ёзма матнлари детектив жанрлари мазмун-мундарижасининг такомиллашиб боришини таъмин этган.

3. Реал воқелик детектив жанрнинг объекти сифатида бадиий модель асосини ташкил этади. Ёзувчи мансуб давр ва миллат, унинг бадиий маҳорати, истеъдоди, тўплаган илм ва тажрибалари жанр модели шаклланишининг муҳим воситаларидир. Ҳикоя қилинмоқчи бўлган воқеликнинг кўлами, ёзувчининг бадиий нияти, ўқувчига етказилмоқчи бўлган поэтик фикр салмоғи детектив асар жанрини белгилайди. Шу жараёнларда шаклланган детектив мундарижаларига хос типологик хусусиятлар детектив модель структурасини ташкил этади. Бунда объект – субъект – модель учлиги детектив жанр тизими саналади.

4. Ёзувчи Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асарини, ёзувчининг ўзи қисса, деб белгилаган бўлса-да, эпик қамрови, сюжет структураси, қаҳрамонлар тизими нуқтаи назаридан қисса жанрига тўғри келмаслиги, асардаги барча бадиий компонентлар тизими унинг роман жанрига мансублигини кўрсатади.

5. «The Godfather» ва «Шайтанат» романлари муаллифлари детектив қаҳрамон моделини ўз мамлакатлари ижтимоий турмуши, мураккаб сиёсий жараёнларда шаклланган «йўқотилган авлод»га мансуб шахслар биографияси, маиший-психологик ҳолатлари, ботиний оламини бадиий

талқин этиш йўлидан борганлар. Марио Пьюзо қаҳрамони Вито Корлеоне ҳам, Тоҳир Малик қаҳрамони Асадбек ҳам кескин ижтимоий вазиятда шаклланган, одам ва олам, эзгулик ва ёвузлик, нафс ва иймон тушунчаларини шахсий манфаат юзасидан талқин этган мураккаб объектлар ҳисобланади.

6. Детектив асар моҳияти қотиллик содир этилиши ва қотилнинг қўлга олинишидагина намоён бўлмайди. Уларда, шубҳасиз, инсонпарварлик ғоялари, инсоннинг шахсий муаммолари, руҳиятида юз берадиган ўзгаришларни, ёвузлик ва эзгулик ўртасидаги кураш, жиноятчининг кўнглида рўй берадиган маънавий, психологик ҳолатлар акс этади. Бундай асарлар ҳам тарбиявий, ҳам адабий-эстетик, ҳам ахлоқий муаммоларни талқин этиши билан бошқа йўналишдаги бадиий адабиёт намуналаридан қолишмайди.

7. Изқувар, Қотил, Мақтул образлари детектив жанр моҳиятини белгиловчи мустақил поэтик компонентлардир. Улар бадиият оламида мантиқан бир концепт атрофида марказлашган бўлади.

8. Детектив жанрга хос қатъий стандартлар «Қотиллик» – «Тергов» – «Тушунтириш» жараёнларининг мантиқий таҳлили билан белгиланади. Концептуал стандарт детектив дискурсини билиш тизими вазифасини айна шу жараёнлар ўтайди. Демак, Мақтул – асар воқеаларини ҳаракатга келтирувчи асосий куч, Изқувар – Мақтул фаолияти тўхтагани заҳоти ҳаракат бошловчи персонаж, Қотил – асар охирида фош этилувчи детектив синоат асосини ташкил этади. Барча рецепция жараёнлари у умумтизим доирасида рўй беради.

9. Чинакам ёзувчилар ижтимоий ҳаётдаги адолатсизлик, хунрезлик, жиноятчилик, ахлоқсизлик каби салбий ҳодисаларга бефарқ қараб тура олмайди. Шунга мувофиқ, уларнинг қайси тоифадаги қаҳрамонлари бўлишидан қатъи назар, хусусан, детектив насрда ўз табиатига кўра, ижтимоий адолат, инсон эрки учун курашаётган сиймолар тарзида майдонга чиқади. Дон Корлеоне ҳамда Асадбек образлари тадқиқотда айна ахлоқий-эстетик тамойиллар асосида ўрганиб чиқилди.

10. Детектив жанр композицияси кутилмаган воқеликлар баёнини ўз ичига олган сюжет, қотиллик ёки жиноий гуруҳ қилмишларининг мукамал тартибдаги қурилиши воситасида кизиқарли тус олади. Табиийки, бунда ёзувчи ўзи ифодалаётган воқеликнинг қайсидир бир қиррасини сир сақлаши маҳорат сифатида баҳоланишига лойиқдир. Тадқиқ этилган ҳар икки адиб асарларида шундай ўринлар мавжуд.

11. Детектив асарлардаги услубий ўзига хослик фақат бадиий асар тилига, адиб томонидан қўлланилган ибора, троп ёки ҳикматли сўзларгагина дахлдор эмас, бундай асарнинг сюжети ва композицион қурилиши ҳам услубий жиҳатдан кутилмаган ҳодисаларнинг уюштирилиши билан ажралиб туради.

12. Психологик нуқтаи назардан қараганда детектив асар услубида давр, шарт-шароит, ижтимоий муҳит нафаси сезилади. Айна пайтда ёзувчининг воқеликка эстетик муносабати, сюжетда баён этилаётган ҳодисаларни холис

шарҳлаб бориши мумкин бўлади. Хусусан, Тоҳир Малик «Шайтанат»и поэтикасида ана шундай услуб мавжуд.

13. Қиёсланган ҳар икки асарда қўлланган фразеологик бирликлар, ҳикматли сўзлар, фалсафий гаплар, қаҳрамонлар нутқининг индивидуал шакллари адибларнинг маҳоратидан дарак беради. Тоҳир Малик асарида Пьюзодан фарқли ўлароқ, оят ва ҳадисларга, шарқона дидактик ҳикоят ва ривоятларга мурожаатлар яққол кўринади.

**SCIENTIFIC COUNCIL ON AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.27.06.2017.Fil.21.01 AT TASHKENT STATE INSTITUTE OF
ORIENTAL STUDIES, UZBEKISTAN STATE WORLD LANGUAGES
UNIVERSITY AND NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN**

UZBEKISTAN STATE WORLD LANGUAGES UNIVERSITY

BAKHODIR ALIKULOVICH KHOLIKOV

**STRUCTURAL MODELING THE LITERARY INTERPRETATION
OF REALITY IN DETECTIVE NOVELS (ON THE EXAMPLE OF
«THE GODFATHER» BY MARIO PUZO AND «SHAYTANAT»
BY TOHIR MALIK)**

**10.00.06 – Comparative Study of Literature,
Comparative Linguistics and Translation studies**

ABSTRACT

of dissertation of the doctor of philosophy (Doctor of Philosophy) on philological sciences

Tashkent city – 2018 year

The theme of the dissertation for a doctor of philosophy (PhD) on philological sciences was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2017.1.PhD/Fil84.

The dissertation has been prepared at the Uzbekistan State World Languages University.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, English, Russian (abstract)) on the Scientific Council's website (www.tashgiv.uz) and on the website of «ZiyoNet» Information and Educational portal (www.ziynet.uz).

Scientific consultant: **Shukhrat Samariddinovich Sirojiddinov**
Doctor of Philological Sciences, Professor

Official opponents: **Gulnoz Iskandarovna Khallieva**
Doctor of Philological Sciences

Salima Ruzievna Babaeva
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Leading organization: **Samarkand State Institute of Foreign Languages**

The defense of dissertation will take place on «___» _____ 2018 at ___ at a meeting of the Scientific Council DSc.27.06.2017.Fil.21.01 at the Tashkent State Institute of Oriental Studies, Uzbekistan State World Languages University, National University of Uzbekistan (address: 100047, Tashkent, Shahrizabz str., 25. Tel: (99871) 233-45-21; Fax: (99871) 233-52-24; e-mail: sharq_ilmiy@mail.ru).

The dissertation could be reviewed in the information-resource center of Tashkent State Institute of Oriental Studies (registration number ____). Address: 16, Shakhrisabz str., Tashkent, 100047. Tel: (99871) 233-45-21.

The abstract of dissertation is distributed on: «___» _____ 2018.
(Protocol at the register № ___ on «___» _____ 2018.)

A.M. Mannonov
Chairman of the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

R.A. Alimukhamedov
Scientific Secretary of the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences

G.H. Boqiyeva
Chairman of the Scientific Seminar at the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (Abstract of the dissertation for the scientific degree of PhD)

The urgency and relevance of the dissertation topic. Comparative study of the works of prominent writers of the world literature, in particular, English and Uzbek, is of great scientific and social significance as this way one can research the problem of systematic modeling the literary interpretation of reality in fiction of the two nations detective stories. This is due to the fact that any national literature can not develop without interaction and mutual influence on the literary cognition of the peoples of the world. In this regard, it is worth mentioning that Uzbek literature not only influenced world literature but also was influenced by the world literature to a certain extent. In particular, if we consider the XXth century, we can observe that the process of strengthening literary effect and literary relations is directly connected with Uzbek literature too.

Researches in the world are being conducted aiming at scientific study of literary impact on the world literature studies, identifying characteristic styles of writers of various nationalities along with revealing artistic skillfulness of writers, finding similarities and differences between artistic interpretation methods describing the dynamics of conflicts in society and human behavior described in fiction.

Wide-scale reforms conducted in all spheres of life in our republic currently burst the development of literature too, which is considered to be the basis of the society's spirituality, increasing its status in the world community. This, along with providing the development of Uzbek literature in contact with the world literature, also influenced the upgrading of our national spirituality, as well as creating favourable conditions for introducing the masterpieces of the world literature to the youth of Uzbekistan. We will not be wrong if we state that it is literature that can be considered a driving force for historical upgrading of humanity and attaining maturity. It is this power of influence of literature that our President pointed out during the meeting with the creative intellectuals of our country when he told: «We shall strictly and effectively continue our work in this extremely important direction. Because the attention to literature and art is, first of all, the attention to our people, to our future. As our great poet Chulpon stated, we have no moral right to forget that the nation lives as long as lives its literature and culture»¹.

The dissertation will serve, at a certain extent, to bring into force the following Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan, and other normative-legislative documents related to the theme of the research: PD-№4797 as of May 13, 2016 «On establishment of the Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi», PD-№4947 as of February 7, 2017 «On strategy of actions on further development of the Republic of Uzbekistan», PD-№5106 as of July 5, 2017 «On measures of improving the effectiveness of the state youth policy and supporting activities of the Union of Youth of Uzbekistan» and PD-№2909 as of April 20, 2017 «On measures of further development the higher educational system».

¹ Мирзиёев Ш.М.. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустақкам пойдеворидир // Халқ сўзи, 2017 йил 4 август.

Relevance of the research to the leading directions in the development of science and technology in the republic. The dissertation has been conducted within the scope of the priority directions of the development of science and technology in the Republic I. «Ways of shaping and implementing a system of innovational ideas in social, legal, cultural, educational-spiritual development of informationally equipped society and a democratic state».

Degree of the study of the problem. In the world literature studies, there are scientific schools dealing with problems of a detective story writing connected with the names of famous detective writers. Important scientific conclusions on the nature, possibilities, and scopes of detective literature have been made².

The study of detective literature in Uzbekistan started in the 60th-70th of the last century when the time of a relatively more active detective writing became popular. I.Gafurov, S. Mirvaliev, U.Normatov and other scholars wrote reviews on detective literature and moral problems in detective books written by Uzbek writers. Such foreign scientists as L.Ruvinskiy, A.Razin, F.Brentano, M.Mayorov, L.Stolovich, Ye.Kuhareva, M.Jukovskiy, O.Drobnitskiy, R.Powell, D.Defoe and others undertook researches on the problem of this literary genre³. In addition, the problems of a detective genre, in particular, those related to the novel «Shaytanat» by Tohir Malik were discussed in the articles by I.Mirzayev, T.Shermurodov, K.Turdiyeva, A.Ulugov⁴, and those related to the novel «The Godfather» were researched in the works of such scholars as M.P.Carpenter, J.Hamilton, B.Jones, K.Messenger, E.Brown, N.B.Kirby, J.Vacarello, M.Gussow⁵. From the very first years of our century a number of special researches were devoted to detective literature. In this direction, the PhD research work was conducted by T.Irisboyev

² Бавин С. Зарубежный детектив XX века. – М.: Книжная палата, 1991. – 206 p.

³ Гафуров И. Янги саҳифалар таассуроти // Шарқ юлдузи, 1983. – №8. – P. 204-206; Мирвалиев С. Наср, давр ва қаҳрамон. – Т.: Гафур Ғулom номидаги АСН, 1983. – P. 29-30; Норматов У. Насримиз анъаналари. – Т.: Гафур Ғулom номидаги АСН, 1978. – P. 188-197; Рувинский Л.И. Нравственное воспитание личности / монография. – М.: МГУ, 1981. – 184 p.; Разин А.В. Нравственный мир человека / монография. – М.: Академический проект, 2003. – 426 p.; Brentano Ф. О происхождении нравственного познания / монография (Пер.с нем. А.А.Анипко). – СПб.:Алетейя, 2000. – 202 p.; Майоров М.О. О нравственности и национальных интересах // Международная жизнь, 2007. – №1-2. – P. 4-17; Столович Л. Золотое правило нравственности как общечеловеческая ценность // Звезда, 2008, – №2, – P. 205-214; Кухарева Е. Нравственно-этическая основа диалога культур // Азия и Африка: сегодня, 2006. – №7. – P. 63-66; Жуковский М. Морально-этическое воспитание в американской школе (30-годы XIX века – 90-годы XX века). – Киев: 2004. – 36 p.; Дробницкий О.Г. Проблемы нравственности. – М.: Наука, 1977. – 322 p.; Powell, Richard. Law today. – Harlow: Longman, 1993. – 128 p; Defoe J. Theory and practice of classic detective fiction. – Hofstra University: Greenwood publishing group, 1997. – 202 p.

⁴ Мирзаев И. Чин сўз эҳтиёжи // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1997 йил 3 январь; Шермуродов Т. Ҳидоятнинг машаққатли йўли («Шайтанат» романида эътиқод ва ахлоқ талқини) // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1998 йил 30 октябрь; Турдиева К. Шайтонсарой фожиаси // Миллий тикланиш, 1996 йил 24 декабрь; Улугов А. «Шайтанат» бозорга чиқди. Ёзувчи Тоҳир Малик билан суҳбат // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1996 йил 8 март.

⁵ Carpenter P., Mark. The gangster genre, Shakespearean tragedy, and the Godfather trilogy. – Ontario: York University, 1997. – 209 p; Hamilton G., Jones B. Encyclopedia of American popular fiction. – New York: an imprint of Infobase Publishing, 2009. – 412 p; Messenger K., Christian. The Godfather and American culture. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 252 p; Brown E. The Journey of Michael Corleone: an analysis of the godfather trilogy. – Central Michigan University, Mount Pleasant, Michigan, March, 2009. – P. 90; Kirby B., Nicholas Humanizing the gangster: an examination into the character from hawks' to de palma's scarface. – Auburn, Alabama. August 9, 2008. – 80 p; Vaccarello J. The Mafia in America: the media's influence on stereotypes of Italian Americans. – The Florida State university, College of Arts & Sciences, 2008. – 46 p; Gussow M. Mario Puzo, Author Who Made «The Godfather» a World Addiction, Is Dead at 78 // New York Times on the Web, 3 July 1999.

«Characteristics of the development of modern Uzbek detective literature (on the book «Shaytanat» by Tohir Malik)». This research analyses the ways of formation and development of Uzbek detective literature⁶. In the PhD dissertation work by Sh.Sulaymonov devoted to the genesis and nature of Uzbek detective prose, the researcher deals with such issues as the relationship of detective work with folk genres, the nature of the plot in detective stories, and others⁷. In the researches by specialists of literature studies conducted during the independence years, scholars started to use the new concepts of the world literature studies as theoretical grounds for their analyses⁸.

An artistic interpretation of the reality in samples of detective stories in English and Uzbek national detective story writing based on systematic modelling has not been studied and researches have not been undertaken in the direction of comparative analysis.

Correspondence of the dissertation topic to the research work carried out at the higher educational institution where the work was done. The dissertation was done within the scope of fundamental project of the Uzbek State University of World Languages named «Translating the «Anthology of Uzbek literature» into English and the problems of inter-literature communications».

The aim of the research is to analyse the issues related to poetics in detective stories, as well as artistic style and skillfulness of the writers.

Objectives of the research:

to identify moral, social, philosophical and poetic factors of the detective genre;
to speculate on the theory of detective interpretation and to come to certain conclusions on the genre of literary works under research;

to work out poetic models of the detective genre and a detective hero;
to research poetic abstraction of the detective hero by an author in the process of artistic interpretation, to study the literary structure of the images *investigator, murderer, victim*;

to identify the principles of demonstrating poetic skillfulness of the writers in a detective novel by analyzing the books «The Godfather» and «Shaytanat»;

to study comparatively the novels «The Godfather» and «Shaytanat» in the light of their composition and literary style.

The object of the research is represented by the novels «The Godfather» by Mario Puzo and «Shaytanat» by Tohir Malik; in addition, the samples of folk and written literature demonstrating the forms of detective interpretation in the world and Uzbek literature.

The subject of the research work consists of identifying historical, theoretical-poetic grounds of the detective genre; systematic modeling literary interpretation of detective reality.

Methods of research. During the research comparative-typological, historical-comparative, and sociological analysis methods were used.

⁶ Ирисбоев Т.Т. Ҳозирги ўзбек детектив адабиётининг таракқиёт хусусиятлари (Тоҳир Маликнинг «Шайтанат» асари асосида): Филол. фан. ном. ... дисс. – Т.: 2001. – 157 р.

⁷ Сулаймонов Ш.С. Ўзбек детектив насри: генезиси ва табиати: Филол. фан. ном. ... дисс. – Т.: 2002. – 151 р.

⁸ Холбеков М. Структур адабиётшунослик / рисола. – Т.: Наврўз, 2014. – 140 р; Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси (ўқув қўлланма). – Т.: Мухаррир, 2011. – 88 р.

The scientific novelty of the research consists of the followings:

The status of detective texts as genres was studied based on a comparative-typological, historical-cultural aspects, based on the similarities and distinctive aspects of the struggle between evil and good, humanistic ideas, personal problems, moral and psychological circumstances of the perpetrator;

It has been proven that the phraseological units used in both of the contrasting works, the wise words, the philosophical stories, the individual forms of the heroes' speech emerged as the product of the artistic abilities, talents, accumulated knowledge and experiences of the writers;

It has been grounded that in contrast to traditional genres, the artistic concept of the detective genre is based on the fact that the motives of the crime are related to crime, its exposure, and justice;

It has been proven that the artistic structure of the independent poetic components – *victim, detective/investigator, murderer*, revealing the essence of the detective genre, and they centralize around a single nucleus in the world of art;

It has been identified that there is a relation of the genesis of the detective genre to ancient times of the social and artistic thoughts of the peoples of the world, based on international folklore samples, poems, religious, educational, philosophical and literary sources.

Practical results of the research consist of the followings:

the genesis of the detective genre, historical development stages, poetics, scientific-theoretical, social, philosophical, aesthetic factors of detective genre were researched;

based on the comparative-contrastive method, the problems of Uzbek and world detective novel problems were studied;

such theoretical issues as the plot of a detective novel, its composition were researched on the example of detective novels «The Godfather» by Mario Puzo and «Shaytanat» by Tohir Malik, and scientific-applied conclusions were drawn out.

The fact that the results of the research are reliable has been proved by a number of articles and thesis published in national and international conference materials collections, special journals included into the list of Supreme Attestation commission, and foreign scientific journals, practical implementation of the research conclusions, suggestions, and recommendations, as well as the recognition of the results of the research by competent organizations.

Scientific and practical value of the research results. The results of the research can be used in writing scientific books on scientific-theoretical themes on problems related to the theme of the research.

They can also be applied to in teaching special courses and seminars on Uzbek and world literature studies; the literary-scientific resources can be applied to lectures on Uzbek literature studies, comparative literature studies, world literature and literary relations, writing textbooks and guidebooks on literature and literature studies, preparing recommendations and guidelines for students and researchers interested in the problems related to the topic of the research.

Implementation of the results of the research.

On the basis of systematically modelled research of the literary interpretation of

the reality in «The Godfather» and «Shaytanat»:

scientific-theoretical conclusions on problems of the detective genre revealed in the aspect of comparative literature were used in the fundamental project «Translating the «Anthology of Uzbek literature» into English and problems of inter literature communication» (the information letter from The Agency of science and technology as of October 23, 2017 number ФТА-02-11/934). Proposed recommendations and conclusions served to the development of international literary relations in the field of literature and served as a ground for the effective solution of problems of communication between literatures;

analytical thoughts on principles formation of the literary model of a detective hero in three faces *reality, writer and literary work* were used in the radio program «Bedorlik» prepared by editorial of «Cultural-educational and artistic broadcasting» of «O'zbekiston» teleradiochannel which was broadcasted on October 28, 2017 («O'zbekiston» teleradiochannel State unitary enterprise of the National Tele-radio company of Uzbekistan as of October 27, 2017 number O'z/R-1-103). The introduction of the scientific results of the research served as the main source in acquainting the listeners of the channel with the current state of relations between Uzbek and American literatures, global problems raised in the novels by Uzbek and USA writers, the scope of the topics, the nature of the genre in modern novels, informing radio listeners about the books by modern detective writers of the world.

the scientific conclusions and practical recommendations presented in the research were used in preparing the programs «Adabiyot bo'stoni» of Jizzakh regional tele-radio company branch of the National Tele-radio company of Uzbekistan (the information letter from Jizzakh regional tele-radio company branch of the National Tele-radio company of Uzbekistan as of October 23, 2017 № 01-12/822). These recommendations made it possible to prepare the above mentioned programs using the objective, just approaches and increase their spiritual influence, artistic emotionality and educational properties.

Approbation of the results of the research. The results of the current research were presented and published after discussion during 11 scientific and practical conferences and seminars: 2 international and 9 national scientific-applied conferences.

Presentation of the research results. On the theme of the research, totally 27 scientific works, 16 articles including 4 articles in international and 12 articles in republic scientific magazines recommended by the Supreme Attestation Commission for publishing the main scientific results of the dissertation for PhD on philological sciences.

The structure of the dissertation. The dissertation consists of the introduction, three chapters, conclusion and the list of the used literature. The total volume of the dissertation is 170 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the **Introduction** we provide the grounds for the urgency and topicality of the theme of the research, a comprehensive description of the degree of the study of the problem, the purpose and objectives of the research, the object and the subject,

the conformity with the priorities of the national science and technology development, the scientific novelty and practical results of the research, the reliability of the obtained results, the study of the results, the results of the publication and the structure of the research.

The first paragraph of the first chapter entitled «**Detective genre: genesis, poetic models**» is called «Detective genre as the literary model of reality». The chapter focuses on the theoretical and practical aspects of the detective genre.

In literary theory, the term «detective genre» is also consistent with the term *detective novel*, *detective story*, *detective novella* or *detective story*. The complexity of the matter is that there is still no acceptable solution to the question of whether it should be a detective genre or an independent literary phenomenon.

The Hungarian literary critic Tibor Kyostxe classified detective works as follows: 1) Detective-mystery (A.Conan-Doyle); 2) historical detective (John Carr); 3) social detective (D.Seyers); 4) History of the Police (E.Wolles); 5) realistic detective (E.Gardner); 6) Naturalist Detective (S.Dashiell Hammett); 7) literary detective (George Simenon)⁹. It is apparent that the scholars defined the leading feature in a particular detective as a criterion of academic classification. Russian literary critic G.N.Pospelov asserts that it can not reflect the genre character of the artistic work on a historical or modern theme. The author notes that the political, philosophical views and interests of the author or personalities represent a problematic issue of the book.

Thus, according to G.Pospelov, if the criterion defining the nature of any genre is derived from the typological principle, what is the typology of literary genres? How does a researcher want to define a specific genre-style approach to the typology of the literary genre that has evolved from history? What historic aspect of the genre is the basis of the recurring aspect? G.N.Pospelov himself answers such questions as: «Obviously, it should be sought from the context of the art work (historically recurring typological features – X.B.) ... From the complex content of artwork so it is necessary to find a repeated aspect of that kind, in which the genre and its multifaceted polygamy appear» (All the arguments belong to the author – X.B.)¹⁰. Most literary theories do not have such a clear concept. That's why it is a problem for genre criteria to be based on different components of the artwork, and a specific idea is that this problem also concerns the detective genre specification.

The detective-like context has such a force that it can radically change the appearance of modern, aggressive art. «Detective is a genre aimed at researching and studying the mysterious phenomenon relating to literary literature and cinematography, which is derived from the Latin word *detego* and disclosed in English. Usually the cause of this event is the struggle between law and justice and ends with the fate of truth»¹¹.

The modeling process of detective genres is reflected in the system of spiritual-enlightenment, socio-philosophical history, and in the extensive and consistent relations of the writer, the time, the poetic genre traditions. According to the

⁹ Кестхейи Т. Анатомия детектива: Следствие по делу о детективе (Перевод с венгерского Елены Тумаркиной). – Будапешт: Корвина, 1989. – Р. 134.

¹⁰ Пospelев Г.Н. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1978. – Р. 233.

¹¹ *Detective*. <http://m.wikipedia.org/wiki>

contemporary and creative writer's requirements, the modeled detective genre is historically-typological in nature. Every writer, as represented by any historical period, is also affected by a particular historical location. The detective content modeled by the writer occupies typology, universalism, and similarity with the philosophy, morals, human demands and desires.

The modeling process consists of three elements: a subject (searcher), in our case, a model creator (writer) and a researcher studying the model (researcher) object (studied), literary model (in our research, «The Godfather» and «Shaytanat»); model (the relationship between the particular image maker and the object being defined), the research work of the researcher based on the analysis of artistic models. All the processes related to the above modeling are also 100% of the literary genre problem. Historically recurring aspects of a detective content are typologically-inspired genres, regardless whether they are in the form of prose, dramatic or liro-epic.

Modeling is a cyclical process, and information on its stages has been given in the research. The author contemplates on the processes of modeling M.Puzo's «The Godfather» and T.Malik's «Shaytanat».

The second paragraph of the first chapter deals with the role of «Detective interpretation in the system of artistic and historical texts».

It analyses the scientific and theoretical literature on the chosen topic. Detective work depicts the process of investigation of any sudden mysterious phenomenon, the situation and circumstances, the findings and the solutions to it. A recent history of criminals and traffickers, who are the central heroes of the detective work, is revived from the point of view of the trace character.

Particular attention is given to the critical characteristics of detective works in this chapter:

- the proofs are full and complete, with sufficient information to be readily available at the end of the study;
- comprehension of the current situation with the familiar, realistic model;
- availability of images, characters and behaviors of characters;
- not affecting the logics of traditional images, i.e. impossibility to turn the storyteller and investigator into a criminal;
- high ethical, spiritual ideals in the book. The execution of evil with punishment and the victory of justice at the end.

The general points outlined above are based on artistic features inherent in the perfect example of the detective work.

This section of the dissertation focuses on how the detective genres were progressing until the perfect level was reached, the genesis of the detective genre was investigated, and the factors that shaped the genre were determined. Also, the historical formation of a detective work was conditionally classified as spiritual-enlightenment, social-philosophical, literary-artistic factors. Each classification has been based on examples from the world and Uzbek literature.

The second chapter of the dissertation was entitled «**Detective image system and its expression in literary expression**», which was studied as one of the central characters of the scout-hero in the first episode «An investigator image». The focus was on the aspects of tracing, tracking, and making conclusions from reality.

An investigator is also a personality capable of achieving a positive outcome in

the work, as well as conducting investigations. The extraordinary ability that rarely occurs in human beings is the basis for the intervention of the hero in the search for a mysterious criminal. Unlike the official police, the private detective is that the police are resistant and fair, but because of the lack of natural ability inherent in the differentiation of some details. Moreover, they are subordinate to their leaders. Administrators demand to spend a shorter period of time, requiring them to complete their cases faster. When faced with such hardships, they need the help of the talented person who does not serve in this system, is relatively free, but also needs police assistance and others.

Tohir Malik was trying to describe these categories of people in a different way in «Shaytanat». Thus, «Shaytanat» is explained by the absence of private detectives in the place. One of the detectives, the prosecutor's investigator, Zohid Sharipov, is a personal trafficking attribute in the form of a formal (law enforcement officer. – B.X.) detective.

The story is presented as a dialogue between the reader seeking answers to a variety of questions (*Who killed? How? Why?*) and a detective hero. The detective event always involves a dramatic collision and focuses on the dramatic aspects of life.

As a detective, a person must possess a high intellectual capacity, knowledgeable, competent, loyal to his/her vital principles; an inquiry that can create a way to expose the crime; is a person with a unique quality and character.

In the second paragraph of the second chapter, a «Murderer picture» in a detective novel is examined.

In certain detective works, discursive significance of this role is realized through such concrete role nominations as a killer, criminal, maniac. The most widespread of these is the murderer. The emphasis was placed on the study of the murderer's disappearance among other characters throughout the entire work, as well as the suspicion of murder of other characters, psychic and psychological circumstances of the murderer. Particularly, Vito Corleone is a murderer in the novel «The Godfather». He is the first to kill Fanuchchi¹². Don Corleone's sons murdered to save their lives, and Asadbek did the same as a revenge for his father's assassination in «Shaytanat». Some of the most famous works in the world literature have been compared relatively to these categories.

The third paragraph of the second chapter is dedicated to the analysis of «The Image of the victim». The abstraction of the victim, according to the model of a communicative person, is selected among people, in a detective discourse, who are stubborn and do not come to compromise with other people; often this side effect of the character is the cause of his death. In the study, such images were observed in the case of «The Godfather» and «Shaytanat». After all, in the genre of detective, usually the end of the life of the victim is usually the beginning of the work. So, the praiseworthy work is the subject of motion. In this regard, «The Godfather» was based on Vito Corleone's father's death (victim) and the imprisonment of Asadbek's father (victim) in «Shaytanat» became the reasons for the creation of two masterpieces.

In both of these cases, the crime of a murder, the abusive tone of abusive language,

¹² Puzo, Mario. *The Godfather*. – The Godfather. – London: The Random House Group Limited, 2009. – P. 271.

and the imprudence in society have led to the proliferation of events for so long.

The detective genre reflects humanistic ideas, personal problems, psychological changes, the struggle between evil and good, the moral, psychological tango of the criminals, and its tragedy.

Thus, in the study, it became clear that, as a result of the interdisciplinary relationship between the original object and «The Godfather» some features of the object were separated and the abstract model was created. In «Shaytanat», the reality – the starting point (object) is represented as a poetic model – an artistic project created in the imaginary world of the author.

The third chapter of the dissertation is entitled «**The problem of literary skills of a detective writer**». In the first paragraph of this chapter, «Individual principles for the detective reality of literary interpretation», attention was drawn to the specific principles of the literary interpretation of both authors. Each writer has their own talents and gifts, his own worldview, and the principles of individual image in the statement of reality. Detective-adventure is the epitome of skepticism. Detective realities – mafia groups, criminals, murders, theft, and so on – in this quality. One of the factors determining the artistic value of the detective work is its author's skill in illustrating social, ethical and other vital issues. The writers in «The Godfather» and «Shaytanat» have made artistic interpretations of such serious problems in their respective societies.

Tohir Malik's personality in describing the detective situation is based on the essence of the events based on Islamic principles. Spiritual and moral interpretation is also emphasized by the author's speech and sometimes by his work. The storytelling and narratives also play a special role in the texture of the work. In the novel «The Godfather», the author's principle of individual approach to reality is that the most important events in the episode do not show how he loses his temper. Solidness, patience, ambiguity, a perfect solution to problems – these are the peculiarities of the prosaic expression of Puzo.

In this paragraph of the work, literary interpretations of the concept of humanity, social stability, such as family, motherland, nation, dignity were provided.

In the second paragraph of the third chapter, the issues «On compositional construction of a detective plot» were researched. In order to describe the plot of the detective realistically, the author needs to model the system of different images and use poetic methods efficiently and skillfully. Puzo wrote «The Godfather» in the style of close proximity to the autobiographical style painted in American literature in the mid-20th century. Tohir Malik uses natural phenomena, as well as dreams and imaginary feelings, to describe the real connections in the real world, the inner experiences of the heroes, and to reveal psychological states of episodic characters. In «The Godfather» and «Shaytanat», the main character, in the system of public relations, the system of artistic interpretation of the reality – is characteristic of the plot.

In the novel by Mario Puzo, the detective plot is based on the composition of the three heroic characters (*Amerigo Bonasera, baker Nazorin, Lucia Brazi*). Although Tohir Malik began his work with three stories (*Elchin, Asadbek, Zahid*), unlike Puzo's work, the realities of these three human beings are constantly moving away from each other, or come closer to each other.

There are some similarities and, at the same time, different aspects of the composition of the studied plot. It is important to note that the title of a religious character has been chosen for both works. «Shaytanat» is a devilish concept. «The Godfather» is the name that is directly related to the Christian religion, especially the special ceremony held at the birth of a newborn. In the detective story, the plot events dramatically develop. The main storyline is supplemented by ancillary images and episodic events. In some cases, a sentence that provides the story dynamics is summarized, first referenced in detail or further plans are shown. The chronological and retrospective image method in «The Godfather» is almost identical.

When the issue of the composition of the two works and the composition of the plot, the artistic interpretation of the factors affecting the life of the society are observed, the opposite is evident. The quick release of the storyline in the Puzo's novel does not play a big role in the facts that are less relevant to Don Korlenone line in order to speed the culmination of the event. The favorable nature of such a composition is that the reader's mind is surrounded by only one destiny, and the problems for the analysis are reduced. Tohir Malik pays great attention to the episodic events that are targeted at the author's focus on the main content of the plot of «Shaytanat». The story of «The Godfather», as happened in Corleone's epitaph, shows that the story about Asadbek, who has a complex fate, is also a part of Shaytanat's compositional integrity. The biographies of heroes in Shaytanat play an important role in the development of the storyline. The author uses this principle effectively. In one of the interviews, a reporter asks Tohir Malik for the reason why his biographies are described separately. The writer told him, «Since the detailed explanation of the biography of the heroes in «Shaytanat», the director was trying to draw the attention the students to the root cause of the crime»¹³. The uncertainty in a detective story is one of the most important events that can be summed up in a single sentence.

In the last chapter of this research work entitled «**The language and style of the «The Godfather» and «Shaytanat»**», the specifics of the literary work and the artistic style and style of the author's work the main elements of poetics are being analysed. The writer creates an image through the word, applies to the original words and phrases used by the epic picture and the accuracy of the artistic expression. Literary scholar Yuldash Solijonov said: «The form of an artistic expression that corresponds to the nature of the characters, the nature of the heroes is a reflection of the beauty of the true art. The ability to choose it properly depends on the writer's skill»¹⁴.

It is well known that not every literary work is the artistic interpretation of the real world, but it is also a success that reflects the philosophical concepts of life. Both authors have their own style and supported factors. Puzo presents many wise ideas in «The Godfather» on behalf of the hero, or on his own behalf. Such as, Don Corleone says: «*Friendship is everything. Friendship is more than talent. It is more than government. It is almost the equal of family*». This wise manner related not to

¹³ Тоҳир Малик. Танланган асарлар. Еттинчи жилд. – Т.: «Шарқ» НМАК, 2008. – Р. 203.

¹⁴ Солижонов Ў. Мўъжизалар сеҳри. – Т.: Адиб, 2013. – Р. 26.

great scientist but the leader of mafia.

Tens of stylistic elements gave a charm to the language and style of «The Godfather», such as «*But great men are not born great, they grow great*», «*Clearly there was a place for a man of his talents in that other world*», «*Revenge is a dish that tastes best when it is cold*».

Likewise, in «Shaytanat» even the philosophical stories, wisdom words, and repercussions come from the verse and hadith. Philosophical wisdom and wise manners enriched the artwork and contributed to the artistic style of the work. The writer repeatedly wrote that the purpose of writing this work was to warn people against the devil's way. The influence of the narratives on these targets increased.

«Shaytanat» is diverse in its language and style, with other literary genres Here the texts of poems, narrations from folklore, dreams are provided.

CONCLUSION

The theoretical features of the detective genre were studied on the basis of the views of world scholars. The followings were summarized as a result of comparison of the two writers, both geographically and spiritually-morally, closely related to the essence and literary genre:

1. Unlike other traditional genres, the motives of the fight against illegal acts, crime, its disclosure, and justice in the detective genre are interpreted literally. They can be traced back to the time and place of the retrospective shape of space. The plot, the nature of heroes and the literary concept of the works are interpreted in this context.

2. The genesis of detective genres goes back to ancient periods of social and artistic thoughts of the peoples of the world. In this context, it is concluded that there are the following factors that determine the genesis of modern detective literature: (a) Spiritual enlightenment is reflected in the Bible, the Holy Koran and the written sources about the life of Prophets and saints; b) The second factor is the sources of the philosophy of humanity. They contain views on the causes of detective realities, crime and its consequences, detective research, punishment and the restoration of social justice; c) Finally, the most important factor shaping the detective genre is literary and artistic sources. In our opinion, the oral and written literature of the world nations, in particular, the folklore and written texts of the Uzbek people, have ensured the perfection of the contents of the detective genres.

3. The Reality is the basis of the artistic model as the object of the detective genre. The writer's age and nationality, his artistic talent, his knowledge and his experience are important tools for the formation of the genre model. The extent to which the story is to be addressed, the writer's artistic intent, and the degree of poetic thought he wants to bring to the reader, determine the genre of detective. The typological features inherent in the detective content of these processes are the structure of the detective model. In this case, *the object – the subject – model* triad is a detective genre system.

4. Tohir Malik's «Shaytanat» by the writer himself was described as a story, but his epic coverage, plot structure, the notion of the genre of heroes from the point of view of the heroes system do not correspond to the genre of a story, the system of

all components of the book correspond to the genre of a novel.

5. The authors of «The Godfather» and «Shaytanat» follow the path of literary interpretation of biographies, personal-psychological states, implicit world of persons belonging to the «Lost generation» formed in the complex social processes of their countries. Mario Puzo's hero Vito Corleone, and Tohir Malik's hero Asadbek, are also complicated social situations, which interpret the concept of humanity and the universe, good and evil, selfishness and faith in their personal interests.

6. The essence of a detective work shall not be reflected in the murder or seizure of the murderer. They undoubtedly reflect the ideas of humanism, the personal problems of the individual, the changes taking place in the spirit, the struggle between evil and good, spiritual and psychological circumstances in the heart of the criminals. These works with their literary, literary-aesthetic, and ethical issues are not worse than books of other genres.

7. The images of an investigator, murderer and the victim are independent poetic components that define the essence of the detective genre. They are centered around a logical concept in the world of art. In characterization and classification, the characters are the gravitational center of a detective discourse.

8. The strict standards characterizing the genre of detective are determined with the logical analysis of the processes of *Murder – Investigation – Explanation*. It is these processes that carry out the function of the system of cognizing conceptual standard detective discourse. So, the Victim is the driving force of the events in the book; the Investigator – the hero who starts his/her actions as soon as the actions of the victim are over; the Murderer – the basis of the detective's artwork revealed at the end of the book. All the reception processes take place within this general system.

9. Writers by soul cannot ignore injustice, bloodshed, crime, ill-manners happening in social life. Accordingly, regardless of the category of heroes, in particular, in detective prose, they come to public in the image of heroes fighting for social justice, people's freedom. Don Carleone and Asadbek's images we researched in the dissertation on the basis of moral-aesthetic principles.

10. The detective genre composition is interesting, with the description of the unexpected reality, the plot, murder, or the perfect organization of the crime scene. Naturally, the writer should be qualified for a skill to keep a certain part of what he describes unrevealed. There are such places in the two works of the study.

11. The methodological peculiarity of the detective works is not limited only with the language of the art, the phrase, the stylistic devices or the sayings used by the writer, the composition of the work and the compositional plot are also characterized by the methodological unexpected events.

12. From a psychological point of view, in the mode of a detective work, the period, conditions, and social environment are felt. At the same time, the aesthetic attitude of the writer to the reality can provide an objective interpretation of the events described in the plot. In particular, Tohir Malik has the same style and poetics in «Shaytanat».

13. The phraseological units, proverbs and sayings, philosophical statements, and individual forms of heroes' words in both of the contrasted verses refer to the skill of the writers. In Tohir Malik's work, in contrast to Puzo's, references to verses

and hadiths, eastern didactic stories and narrations are evident.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.27.06.2017.Fil.21.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНТСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
ИНСТИТУТЕ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ, УЗБЕКСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ,
НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКИСТАНА**

**УЗБЕКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ МИРОВЫХ
ЯЗЫКОВ**

ХОЛИКОВ БАХОДИР АЛИКУЛОВИЧ

**СТРУКТУРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ИНТЕРПРЕТАЦИИ РЕАЛЬНОСТИ В ДЕТЕКТИВНЫХ РОМАНАХ
(НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МАРИО ПЬУЗО «КРЕСТНЫЙ
ОТЕЦ» («THE GODFATHER») И ТОХИРА МАЛИКА «ШАЙТАНАТ»)**

**10.00.06 – Сравнительное литературоведение,
сопоставительное языкознание и переводоведение**

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (Doctor of Philosophy) по филологическим наукам**

город Ташкент – 2018 год

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан № В2017.1.PhD/Fil84.

Диссертация выполнена в Узбекском государственном университете мировых языков.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице (www.tashgiv.uz) и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNET» (www.ziynet.uz)

Научный руководитель: **Сирожиддинов Шухрат Самариддинович**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Халлиева Гулноз Искандаровна**
доктор филологических наук

Бабаева Салима Рузиевна
кандидат филологических наук, доцент

Ведущая организация: **Самаркандский государственный институт иностранных языков**

Защита диссертации состоится «__» _____ 2018 года в ____ часов на заседании Научного совета DSc.27.06.2017.Fil.21.01 при Ташкентском государственном институте востоковедения, Узбекском государственном университете мировых языков, Национальном университете Узбекистана. Адрес: 100047, Ташкент, Мирабадский район, улица Шахрисабз, д. 25. Тел: (99871) 233-45-21; факс: (99871) 233-52-24; e-mail: sharq_ilmiy@mail.ru

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного института востоковедения (зарегистрированной под № __). Адрес: 100047, Ташкент, Мирабадский район, улица Шахрисабз, д.16. Тел: (99871) 233-45-21.

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2018 г.
(реестр протокола рассылки № __ от «__» _____ 2018 г.)

А.М. Маннанов
Председатель Научного совета по присуждению ученых степеней, д.филол.н., профессор

Р.А.Алимухамедов
Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, д.филол.н.

Г.Х. Бакиева
Председатель Научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, д.филол.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является раскрытие вопросов поэтики детективных произведений, а также творческого стиля и художественного мастерства автора в освещении социально-нравственных проблем.

Объектом исследования являются произведения Марио Пьюзо «Крестный отец» и Тохира Малика «Шайтанат», кроме того, фольклорные и письменные литературные источники, представляющие интерпретацию детектива в истории мировой и узбекской литературы.

Научная новизна исследования заключается в нижеследующем:

обоснованы сходства и различия в способах выражения борьбы между добром и злом, гуманистических идей, личных проблем человека, духовных и психологических переживаний, происходящих в душе преступника, представленные в детективном тексте, как жанре в сравнительно-типологическом, историко-культурном аспектах;

доказано, что фразеологические единицы, поговорки и афоризмы, философские размышления, индивидуальные формы речи героев в сравниваемых двух произведениях появились как результат художественного мастерства авторов, накопленного ими опыта и знаний;

обоснована художественная концепция, согласно которой в детективных произведениях, в отличие от традиционных жанров, в ведущей роли выступают нарушение законов, преступления, их раскрытие, установление справедливости;

доказано, что самостоятельные художественные компоненты, раскрывающие сущность детективного жанра, т.е. художественная структура образов жертвы, следопыта, убийцы, сконцентрированы вокруг ядра художественного мира;

на основе мирового фольклора, дастанов, религиозно-просветительских, философских, художественно-литературных источников было определено, что корни генезиса детективного жанра уходят вглубь веков и связаны с древними периодами социально-художественного мышления народов мира.

Практическая и научная значимость исследования определяется возможностью использования результатов исследования при создании научных произведений в данном научно-теоретическом направлении.

Практическая значимость исследования заключается в том, что теоретические обобщения, полученные в результате исследования, могут быть использованы в подготовке материалов для текстов лекций, учебников и пособий по узбекскому литературоведению, сравнительному литературоведению, мировой литературе и литературным связям, а также разработке рекомендаций и инструкций.

Внедрение результатов исследования. Результаты, полученные в процессе системного моделированного исследования художественной интерпретации действительности в произведениях «The Godfather» и «Шайтанат»:

использованы в рамках фундаментального проекта в соответствии с государственной научно-технической программой «Перевод «Антологии узбекской литературы» и проблемы межлитературной коммуникации» (справка Агенства по науке и технологиям № ФТА-02-11/934). Сделанные предложения и рекомендации послужили основой для развития международных отношений в области литературы и эффективного решения проблем межлитературной коммуникации;

аналитические идеи и теоретические выводы, посвященные произведениям «Крестный отец» («The Godfather») Марио Пьюзо и «Шайтанат» Тохира Малика, были использованы в подготовке материала для эфира радиовещательной программы «Бедорлик» (Бодрствование) 28 октября 2017 года ГУК телерадиоканала «Узбекистан» Национальной телерадиокомпании Узбекистан (справка от ГУК телерадиоканала «Узбекистан» Национальной телерадиокомпании Узбекистан от 27 октября 2017 года № О'z/R-1-103). Применение научных результатов исследования в данной программе сыграло важную роль в информировании слушателей о современном состоянии литературных связей между узбекским и американским народами, о глобальных проблемах, освещенных в узбекских и американских романах, масштабах тем, природе жанров современных романов, кроме того, ознакомило радиослушателей произведениями современных писателей детективов.

научные выводы и практические предложения, выдвинутые в диссертации, использованы при подготовке к трансляции программ «Адабиёт бўстони» Джизакской телерадиокомпании Национальной Телерадиокомпании Республики Узбекистан (справка № 01-12/822 Джизакской областной телерадиокомпании Узбекской Национальной телерадиокомпании). Данные предложения позволили объективно подготовить программы и повысить духовное влияние, художественную эмоциональность и воспитательное качество программ.

Структура и объем диссертации: Диссертация состоит из введения, трех глав, выводов по главам, заключения и списка использованной литературы. Основной текст работы составляет 170 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАРИ РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; part I)

1. Холиқов Б.А. Детектив адабиёт тараққиёти ва унинг жаҳон адабиётида тутган ўрни // Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим. – Самарқанд, 2013. – №4. – Б. 43-45 (10.00.00 №11).

2. Холиқов Б.А. Бадиий талқин-реал воқелик модели // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2014. – №3. – Б. 350-352 (10.00.00 №1).

3. Холиқов Б.А. XX аср детектив жанрида изқувар талқини // Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим. – Самарқанд, 2014. – №3. – Б. 35-39 (10.00.00 №13).

4. Холиқов Б.А. «Чўқинтирган ота» осуда ҳаётни орзу қилганми? // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2014. – №5. – Б. 53-57 (10.00.00 №11).

5. Холиқов Б.А. Асар қаҳрамонлари қандай моделлаштирилади? // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2014. – №8. – Б. 32-34 (10.00.00 №3).

6. Холиқов Б.А. Детектив адабиётда мақтул образи талқини // Самарқанд Давлат университети илмий тадқиқотлар ахборотномаси. – Самарқанд, 2014. – №6. – Б. 100-102 (10.00.00 №2).

7. Холиқов Б.А. Детектив-жанр // Бухоро Давлат университети Илмий ахборотномаси. – Бухоро, 2014. – №4. – Б.67-73 (10.00.00 №9).

8. Холиқов Б.А. Бадиий асар композициясида ёндош образларнинг ўрни // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2015. – №1. – Б.85-89 (10.00.00 №14).

9. Холиқов Б.А. Детектив адабиётда қотил образи // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2015. – №3. – Б.63-66 (10.00.00 №3).

10. Холиқов Б.А. Детектив асар қаҳрамонлари ролини абстрактлаштириш масалалари // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2015. – №5. – Б.42-44 (10.00.00 №9).

11. Холиқов Б.А. «Чўқинтирган ота» ва «Шайтанат» асарларининг тили ва услубига доир // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2015. – №1/3. – Б. 311-314 (10.00.00 №15).

12. Kholikov B.A. Detective Reality and Individual Interpretation // LangLit, An International Peer-Reviewed Open Access Journal. Volume 2, Issue 4, 2016. – pp.79-85 (Infobase Indexed Factor – 2.4).

13. Kholikov B.A. Poetic outcome of vital problems // The Fifth European Conference on Languages, Literature and Linguistics, 10th February, 2015. – pp. 82-89.

14. Холиқов Б.А. Динамика и модель детективного сюжета // 97th International Research and Practice Conference «Development of language systems in the context of accelerated dynamics of public relations», February 24-March 2, 2015. – pp. 73-76.

II бўлим (III часть; part II)

15. Холиқов Б.А. Поэтик нутқ – маҳорат мезони // ТДПУ илмий ахборотлари, 2015. – №1. – Б. 59-63.

16. Холиқов Б.А. «Крестный отец» – реальная интерпретация действительности // Вопросы филологических наук. – Москва, 2014. – №2. – С. 14-16.

17. Kholikov B.A. Authenticity and Reality of Poetic Images // FILOLOGIYA MƏSƏLƏLƏRİ. – Baku, 2015. – №1. – pp. 445-451

18. Kholikov B.A. The Concept of Freedom of Personality and the System of Images // International Journal of Research in Linguistics and Social&Applied Sciences. – Pakistan, Volume 4, Part 1. 2015. – pp. 42-45

19. Холиқов Б.А. «The Godfather» («Чўқинтирган ота») асарида қахрамонлар қиёфаси ва маънавий дунёси // «Ёш олим-2012» илмий-амалий конференция мақолалари тўплами. – Т., 2012. – Б. 126-129.

20. Холиқов Б.А. Детектив адабиётида гангстерлик романларининг пайдо бўлиши хусусида // «Тил ва ижтимоий-маданий мулоқотлар» Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Самарқанд, 2013. 26-27 апрель. – Б.42-43.

21. Холиқов Б.А. Бадиий асарларнинг ўқитилишини ташкил этиш муаммолари // «Ёш олим-2013» илмий-амалий конференция мақолалари тўплами. – Тошкент, 2013. – Б. 37-39.

22. Холиқов Б.А. Америка ва ўзбек миллий детектив романларидаги ижтимоий-ахлоқий масалаларга доир // «Содружество языков-содружество культур» материалы Республиканского научно-практического конференции. – Наманган, 2013. – С. 224-226.

23. Холиқов Б.А. «Чўқинтирган ота» романининг инсонлар руҳиятига таъсири // «Ёш олим-2014» илмий-амалий конференция мақолалари тўплами. – Тошкент, 2014. – Б. 63-65.

24. Холиқов Б.А. Чўқинтирган ота ва Ўқилон: ўхшаш ва фарқли жиҳатлар // «Бадиий таржима ва адабий алоқалар» Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Самарқанд, 2014 йил, 6-7 июнь. – Б. 129-131.

25. Холиқов Б.А. Детектив воқелик ва бадиий образлар тизимини яратишда адиб маҳорати // «Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари» илмий-назарий анжуман материаллари. – Бухоро, 2015, 15-16 апрель. – Б. 116-119.

26. Холиқов Б.А. Бадиий асарнинг билвосита таржимаси таҳлили // «Таржиманинг лингвокогнитив, коммуникатив-прагматик ва лингвокультурологик аспекти» Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Андижон, 2015. – Б. 346-349.

27. Холиқов Б.А. О роли композиционного построения детектива и влияния его на развитие сюжета // XI Виноградовские чтения. Материалы. – Ташкент, 12 мая 2015 года. – С. 231-233.

Автореферат «Филология масалалари» журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди (25.11.2017 йил).

Босишга рухсат этилди: «___»_____2018 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 2,7. Адади: 100. Буюртма: № 139.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.